

سیاحت نامہ

نگاشتہ

میرزا حسن شکوہی

(۱۱۸۳ - ۱۳۲۸ھ ق)

با مقدمہ

دکتر جلال جلال مدنی

به تصحیح

دکتر یوسف بیگ باباپور

دکتر مسعود غلامیہ

کتابخانه و اسناد ملی ایران

سرشناسه	شکوهی، حسن، ۱۲۸۳ - ۱۳۲۸ ق
عنوان و نام پدیدآور	سیاحت‌نامه/ نگاشته میرزا حسن شکوهی؛ با مقدمه جلال جلال شکوهی؛ به کوشش یوسف بیگ باباپور، مسعود غلامیه
مشخصات نشر	تهران: سفیر اردهال، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	۱۷۶ ص
فروست	مجموعه احیای متون؛ ۱۱. میراث مراغه؛ ۸
شابک	۹۷۸ - ۶۰۰ - ۳۱۳ - ۰۹۴ - ۴ - ۱۶۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
موضوع	مراغه -- تاریخ -- قرن ۱۳ ق
موضوع	مراغه -- تاریخ -- اسناد و مدارک
موضوع	مراغه -- سیر و سیاحت -- قرن ۱۳ ق
شماره افزوده	جلال شکوهی، جلال، ۱۳۲۹، مقدمه‌نویس
کتابخانه افزوده	بیگ باباپور، یوسف، ۱۳۵۷
شماره افزوده	غلامیه، مسعود، ۱۳۴۶
رده‌بندی آرم	DSR۲۱۲۱/۲: ۱۳۹۲ م
رده‌بندی آرم	۹۵۵/۳۲۴۸۰
شماره کتابشناختی ملی	۳۳۳۵۰۶

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۳۱۳ - ۰۹۴ - ۴

تهران: خیابان مفتاح، خیابان سمیه، روبروی بانک ملی ایران، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴
 © حق چاپ: ۱۳۹۳، انتشارات سفیر اردهال (با همکاری انجمن تاریخ‌پژوهان مراغه) www.safirardehal.ir

سیاحت‌نامه

نگاشته: میرزا حسن شکوهی
 با مقدمه: دکتر جلال جلال شکوهی
 به تصحیح: دکتر یوسف بیگ باباپور - دکتر مسعود غلامیه
 از: مجموعه احیای متون - ۱۱ / میراث مراغه - ۸
 نوبت چاپ: اول
 حروفچینی و صفحه‌آرایی: واحد فنی نشر سفیر اردهال
 چاپ و لیتوگرافی: سفیر قلم
 شمارگان: ۵۵۰
 شماره نشر: ۲۵۵-۱
 بها: با جلد شومیز: ۱۰۰۰۰ ریال - با جلد سخت: ۱۶۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

این کتاب با هزینه و حمایت‌های دکتر جلال جلال شکوهی منتشر شده است.

به نام آفریننده قلم

مجموعه احیای متون، در راستای چند مجموعه دیگر حرکتی است در زمینه انتشار میراث مکتوب دوره اسلامی، در موضوعات مختلف که هم اکنون شماره یازدهم آن نیز با احیای سیاحت‌نامه روشنفکر دوره قاجار و یکی از مبارزان مشروطه در آذربایجان و مراغه، یعنی مرحوم میرزا حسن شکوه منتشر می‌شود و به یاری خداوند منان در نظر داریم سالانه چندین متن مصحح در زمینه‌های گوناگون در این مجموعه منتشر نماییم. پیش از این مجموعه، چندین مجموعه دیگر به یاری خداوند با همدلی یار دانش‌دوست، سیدحسین عابدینی (مدیر محترم انتشارات سفیر اردهال) آغاز گردید و چند دفتر آن تا کنون به چاپ رسید؛ از آن جمله است:

- ۱- جستارهایی در روش‌های علمی: مجموعه عقالات، اسناد و متون که تا کنون سه دفتر آن منتشر شده و دفتر چهارم زیر چاپ است.
- ۲- مجموعه تاریخ علم، فلسفه و تمدن دوره اسلامی: چاپ عکسی (فاکسمیل) نفایس متون از کتابخانه‌های مختلف دنیا که هم اکنون در مجلد آن در مرحله آماده‌سازی و چاپ است.
- ۳- مجموعه تذکره‌های فارسی: تصحیح و انتشار تذکره‌های مهم زبان و ادب فارسی که شماره اول آن (تذکره علمای کشمیر) سال پیش منتشر شد و هم‌اکنون سه عنوان دیگر زیر چاپ است.
- ۴- مجموعه دوا و درمان در روزگاران کهن: مختص احیای متون پزشکی دوره اسلامی که هم‌اکنون دوازده شماره از آن منتشر شده است.
- ۵- مجموعه فهارس: مشتمل بر فهرست نسخ خطی در کتابخانه‌های مختلف دنیا، که دو دفتر آن تا به حال منتشر شده است.

این‌ها فعالیت‌هایی است که در کمتر از شش ماه با همفکری و همکاری دوستان دانشمند و اهل قلم، آغاز گردیده و اگر خداوند متعال یاری فرماید، این پروژه‌ها را به چندین مجلد دیگر رساند تا به نوبه خود خدمتی هرچند ناچیز به فرهنگ عزیز ایرانی - اسلامی کرده باشیم.

دبیر مجموعه احیای متون

دکتر یوسف بیگ باباپور

سخنی با خوانندگان

به نام خداوند جان و خرد   کرین برتر اندیشه برنگذرد

انتشارات سنبل در سال ۱۳۸۵ در نیمه دوم سال ۱۳۸۵ به ثبت رسید و از همان آغاز فعالیت خود را در زمینه چاپ و نشر کتاب آغاز نمود. چاپ بیش از ۳۰۰ عنوان کتاب در موضوعات مختلف در سال‌های گذشته ما در این مدت بوده است.

معرفی و شناساندن دستاویزهای تمدن ایران عزیز و آثار نویسندگان و مترجمان گرامی از اهداف اصلی این نشریات می‌باشد که به اجمال روند فعالیت خود را از بدو تأسیس خدمت شما خوانندگان محترم توضیح می‌دهیم:

شروع فعالیت انتشارات با تکیه بر خدمات مختلف و عمومی اعلام شد و با چاپ کتاب در زمینه‌های مختلف از آثار نویسندگان و مترجمان آغاز گردید.

ورزش، علوم سیاسی، مذهبی، روانشناسی، کودکان و نوجوان، علمی و دانشگاهی، هنر، و طب سنتی موضوعاتی بودند که در چند سال اول عمر انتشارات به آن پرداخته شد و کتابهای ارزنده و قابل تأملی در این زمینه‌ها در دسترس رسید.

گنجینه فنون کشتی آزاد و فرنگی، فرهنگ جامع فلسفه در ۲ مجلد، راه بی‌بازگشت در ۳ مجلد، مجموعه حکمت کوچک در ۶ جلد، مجموعه حکمت بزرگ در ۱۰ جلد، هزار و یکشب، مجموعه انسان‌شناسی و فرهنگ، کار با گل، داروهای گیاهی سنتی ایران بخشی از کتابهایی هستند که در این مدت به چاپ رسیدند و با اقبال خوانندگان مواجه شدند.

حضور چندین دوره در نمایشگاه‌های بین‌المللی و داخلی از نمایشگاه کتاب هوانفکورت، نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران و نمایشگاه‌های استانی و استفاده از

نظر مخاطبان و دانستن نیازهای خوانندگان سیاست انتشارات را به سوی تخصصی شدن در چاپ کتابها هدایت نمود.

استقبال خوب و قابل تأمل و بی نظیر خوانندگان در حوزه گیاههای دارویی و طب سنتی باعث شد تا فعالیت انتشارات به این سمت سوق یابد و ما را در تولید کتاب و آثار فاخر در این زمینه دلگرم نماید.

گاهی به گذشته و فرهنگ غنی ایران عزیز، و علم به جایگاه ویژه طب سنتی در آثار گذشتگان و مشاهیر و حتی در فرهنگ اسلامی بر آن شدیم که به معرفی این نوع آثار و همچنین این مؤلفان بپردازیم.

قسمتی از فعالیت انتشارات به طب اسلامی اختصاص داده شده و چاپ چندین اثر گرانها از مؤلفان گسترده در تخصص علوم تغذیه و گیاهان دارویی جناب دکتر دریائی حاصل شده است. این زمینه می باشد.

رساله ذهبیه، طب التمسک، طب الاثم، آموزه های طبی و بهداشتی امام رضا (ع) از جمله آثاری است که در این حوزه به چاپ رسیده است.

تغذیه سالم و راهکارهای آن در موضوعات دیگری است که به آن پرداخته شده است. کتابهای معجزات درمانی غذائی و عرقیات گیاهی و درمان بیماری ها با دمنوش ها و سردنوشهای گیاهی، ۳۶۵ راه به غذاهای گیاهی ایرانی، معجزات درمانی و غذایی سیاه دانه و عسل نیز از دیگر کتابها هستند که در این زمینه به چاپ رسیده است.

اما به لحاظ استفاده از منابع خارجی و کتابهای علمی، برودن در بخش ترجمه از وجود مترجمان عزیز همچون سرکار خانم امیر حسینی استفاده نمودیم، و چندین اثر شاخص و کاملاً علمی به چاپ رساندیم و موضوعات دیگری نیز در دست چاپ داریم. رایحه درمانی، درمان بیماریهای کودکان با گیاهان دارویی از جمله این آثار می باشند.

در بخش طب مکمل کتابهایی چون ماساژ پا، ماساژ آیورودیک، ماساژ با سنگ از جمله آثاری هستند که در این بخش توسط سرکار خانم یزدان پناه ترجمه و به چاپ رسیده است.

همکاری با ناشران حوزه نسخ خطی و متون و آشنائی با جناب آقای دکتر یوسف بیگک باباپور از سال ۱۳۹۱ باعث گردید تا بتوانیم در بخش نسخ خطی، متون کهن و طب سنتی و تاریخ پزشکی دوره اسلامی و معرفی بزرگان این رشته قدمهای بزرگی برداریم.

مجموعه بزرگ دوا و درمان در روزگاران کهن که به حدود ۴۰ عنوان رسیده است، مجموعه این فعالیت‌ها است. در این مجموعه با توجه به نیاز مخاطبان آثار تألیفی سه دهه‌های قبل، تصحیح و ترجمه می‌گردد و در اختیار جامعه فرهنگی قرار می‌گیرد. از جمله این آثار کتاب *نورالعیون* می‌باشد که به تصحیح دکتر بیگک باباپور آغاز گردید و هم‌اکنون این انتشارات با نشر محترم میراث مکتوب به چاپ رسید و در سی و یکمین دوره کتاب سال به عنوان اثر شایسته تقدیر شناخته شد. کتاب فوق کهن‌ترین اثر چشم پزشکی به زبان فارسی می‌باشد که در سده پنجم هجری نگاشته شده است.

در ذیل این مجموعه آثار شایسته این زمینه در دستور کار قرار گرفته و سرمایه گذاری برای ترجمه و تصحیح آنها آغاز شده است. از جمله این کتب، ترجمه جدیدی از *قانون ابن سینا* در ۷ مجلد، تصحیح کتاب *ذخیره خوارزمشاهی* در ۷ جلد، تصحیح کتاب *اکسیر اعظم* در ۴ مجلد می‌باشد.

همچنین در بخش تاریخ علم، فرهنگ و تمدن دوره اسلامی و با تکیه بر شناساندن آثار متأخر دوره اسلامی به مخاطبان مبادرت به چاپ کتب (فلاکسمیله) بخشی از این آثار نموده‌ایم که تاکنون ۳۰ جلد از این کتابها در این مجموعه به چاپ رسیده است.

تذکره‌های فارسی، احیای متون، جستارهایی در میراث اسلامی، مجموعه *فهرس*، مجموعه آثار ابن سینا و نیز میراث عثمانی از دیگر مجموعه‌هایی است که در این انتشارات در حال آماده‌سازی و چاپ می‌باشند.

اما در بخش تولید و چاپ کتاب نکته‌ای که قابل ذکر است، استفاده مجموعه انتشارات از امکانات بروز چاپ «*print on demend*» یا چاپ بر اساس نیاز است که از صدهای جدید جهانی می‌باشد و در دنیا مورد استفاده قرار می‌گیرد و امکان

چاپ کتاب را در تیراژ پایین و با سرعت بالا فراهم می‌سازد. ما نیز با بهره‌گیری از این امکانات تمامی مراحل تولید کتاب را به صورت کامل در بخش کوچکی با کیفیت بالا انجام می‌دهیم و مشکل هزینه‌های بالای چاپ و گرانی کاغذ را تا حد زیادی حل نموده‌ایم.

امیدواریم تا بتوانیم با کمک و یاری و استعانت خداوند متعال گامی هر چند کوچک در زمینه اعتلای فرهنگ اصیل ایران اسلامی برداریم.

در پایان از کلیه همکاران در بخش تألیف و ترجمه، آماده‌سازی، تولید و فروش و همچنین مخاطبان محترم که با نظریات خویش ما را یاری می‌نمایند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

امید داریم با وفای جمان محترم ما را در پیشبرد اهداف یاری رساند و همکاری و مساعدت بیش‌تر به اینده.

مدیر انتشارات سفیر اردهال

سیدحسین عابدینی اردهالی

مقدمه

حاجی میرزا حسن شکوهی

شادروان حاج میرزا حسن شکوهی که ستم‌های از شرح حالش در تاریخ مشروطه ایران به قلم مرحوم احمد کسروی و نیز در سنجیده‌های آذربایجان به قلم حسین امید ثبت و ضبط شده، در سال ۱۲۸۳ هجری قمری متولد شد. در سال ۱۳۳۸ قمری در سن پنجاه و شش سالگی از دنیا رفته است. این مرحوم زندگی پرفراز و نشیبی داشته که سر تا پا مبارزه با بی‌سوادی و جهل و ظلم و بیدادگری‌ها و ناسازگاری‌ها و ناهماهنگی‌ها و ناهنجاری‌ها و ناکامی و ناامیدی با بیان گرفتار و دامن‌گیرش بود، می‌بوده و در آخر هم به هزار شربت ناکامی و ناامیدی با بیان یک شعر، از اشعار پدرش مرحوم حاجی مهدی شکوهی:

زهر اولدی بو حیات، هانی شربت اجل؟ قید اولدی بو وجوه، خدایا گشته عدم!
که در آخرین نامه به اولادش نوشته زندگیش خاتمه یافت و چشم از جهان پندیده است.
شخصی بود روشن فکر، آزادی‌خواه، وطن‌پرست، دارای تمام فضایل پسندیده و انسانی به تمام معنی. پاک‌دل، پاک‌زبان، پاک‌بین که این قلم از نوشتن محسنات اخلاقی او عاجز است. در ایام طفولیت در تبریز تحصیل کرده و بعداً به مراغه آمده و با پدرش حاجی مهدی شکوهی دست به یکی کرده و به کسب و کار مشغول و در ضمن با تحصیل زبان ارمنی در مراغه به معلومات خود افزوده است. بعداً در انقلاب مشروطه هم از سران آن

محسوب و با نشر و نمایندگی روزنامه‌های هفتگی کلکته، تهران و جبل‌المتین و صور اسرافیل و روح‌القدس و رهنما و مساوات و برگ سبز و اتحاد و قانون میرزا ملک‌خان و الجمال و غیره و فرستادن مقاله‌های انقلابی به بعضی از آنها خدمات بی‌شایبه به تنویر افکار و نشر فرهنگ آن زمان می‌داشته و با مرحوم میرزا عبدالرحیم طالبوف نویسنده کتاب احمد و حاج زین‌العابدین مراغه‌ای ساکن اسلامبول، نویسنده کتاب سیاحت‌نامه ابراهیم‌بیگ و سایر دانشمندان معاصر خود نیز مکاتبه و مراوده نزدیکی می‌داشت.

روی همپا کار آزادی‌خواهی و وطن‌پرستی و فرهنگ‌پرستی همیشه مغضوب حاج صمدخان شجاع‌الدوله حاکم تبریز خودکامه آن زمان و مغرضین آن وقت می‌بود و در حیران جنگ‌های اوایل مشروطه مدت‌ها در زندان حاج صمدخان شجاع‌الدوله با تحمل شکنجه‌ها جان‌ساز و قبیل‌کندن موی سیل و پابرهنه نگه‌داشتن در روی یخ و برف‌های زمستان از اول شب تا صبح و چند بار نیز به چوب بستن و زدن و تهدید به قتل، در خاتمه نیز با وساطت واسطه‌های معتبر، با دادن پنج هزار و پانصد تومان (پول آن زمان)

جریمه نقدی که از ارامنه مراغه قرض کرده بود، ظاهراً آزاد و عیال در فصل سرما و یخبندان زمستان از مراغه تبعید و شخصاً از ترس حاج صمدخان شجاع‌الدوله که بعد از آزاد کردن وی پشیمان شده بود، با مسافرت‌های طولانی به قفقازیه و عراق و بلاد و ترکستان روس و اسلامبول و سوریه و لبنان و فلسطین و غیره سر گذرانده، و چندبار نیز مخفیانه برای دیدن اهل و عیال به مراغه آمده و بر می‌گردد. تا در سال ۱۳۳۰ قمری که حاج صمدخان شجاع‌الدوله در تبریز حاکم بود، با وساطت آقای سیفی حریرفروش تبعه روس و خلیفه‌گری ارامنه و کنسول روس و حاج فتوح‌الملک، صمدخان از قتلش منصرف و با این

حاج میرزا حسن شکوهی ۹/

شرط که باید به مراغه برگردد و در تبریز بماند، آزاد شده و املاک و علاقه جانش را در مراغه به پسرش سپرده و خود در تبریز در بازار امیر دکان بزازی باز می کند. چون روح آرامی نداشته، از فرصت های مناسب هم استفاده کرده، نظر به افتتاح مدارس جدید در تبریز نخستین کسی بود که پسر بزرگ خود میرزا مهدی و برادر کوچکش میرزا جلال را برای تحصیل به دبستان پرورش تبریز می فرستد.

حاج میرزا حسن شکوهی

مرحوم احمد کسروی در کتاب تاریخ مشروطه ایران ضمن تقدیس از مقام رهن پرستی و آزادی خواهی مرحوم حاجی میرزا حسین شکوهی چنین می نویسد:

«یکی از آزادی خواهان روشن فهم شهرستان مراغه، حاجی میرزا حسن شکوهی است. او سال ها در راه تحقق بخشیدن این راه (مشروطه) کوشیده و جهت پیشبرد این هدف سال ها با مطبوعات داخلی و خارجی همکاری و پیوستگی داشت و در راه پیشرفت عقاید

آزادی‌خواهی و فرهنگ دوستی بارها محبوس و تبعید و زجر و شکنجه دیده و از هستی ساقط شده است و در به ثمر رساندین اهداف خود از هیچ‌گونه جانفشانی و از خود گذشتگی مضایقه ننموده و تا پای جان ایستادگی کرده است. روانش شاد و یادش گرامی باد.^۱

صمدخان شجاع‌الدوله

۱. این بیوگرافی با همکاری و کمک آقای اهلی شکوهی فرزند آن مرحوم تهیه شده است.